

Nowożytna kalendariografia Śląska do połowy XVIII wieku

Katalog

50^{lat}
Uniwersytetu
Śląskiego
w Katowicach

Agata Bryłka-Jesionek

Nowożytna kalendariografia Śląska do połowy XVIII wieku

Katalog

Redaktor serii: Historia
SYLWESTER FERTACZ

Recenzent
BOGDAN ROK

Publikacja wydana na prawie maszynopisu gwarantowanego

Spis treści

Wprowadzenie / 7

Śląskie druki kalendarzowe do połowy XVIII wieku / 17

Kalendarz, almanach, terminarz, prognostyk, practica? - problemy terminologiczne / 17

Klasyfikacja wydawnictw kalendarzowych / 19

Śląska tradycja kalendarigraficzna / 28

Wydawcy śląskich wydawnictw kalendarzowych do połowy XVIII wieku / 30

Nakłady śląskich druków kalendarzowych / 38

Redaktorzy i ich druki kalendarzowe / 39

Budowa śląskich druków kalendarzowych / 46

Funkcje śląskich wydawnictw kalendarzowych w procesie komunikacji społecznej / 54

Zakończenie / 125

Katalog / 129

Bibliografia / 187

Summary / 193

Wprowadzenie

W okresie nowożytnym wydawnictwa kalendarzowe pełniły niewątpliwie istotną rolę w życiu umysłowym ówczesnego społeczeństwa. W literaturze przedmiotu niejednokrotnie określa się je mianem pierwszych książek o charakterze masowym¹. Stanowiły one bowiem, zaraz po Piśmie Świętym oraz elementarzach, grupę najchętniej kupowanych i czytanych pozycji wydawniczych. Adresowane były do możliwie szerokiego grona odbiorców, niezależnie od wyznania i przynależności społecznej².

Treści druków kalendarzowych cechował daleko posunięty pragmatyzm. Były one silnie związane z życiem codziennym i umysłowością epoki nowożytnej. Musiały one więc wychodzić naprzeciw zapotrzebowaniu społecznemu. Druki te miały odgrywać przede wszystkim rolę punktu orientacyjnego na osi czasu, dzięki któremu możliwe było „oswojenie” budzącej niepokój perspektywy czasu przyszłego. Spełniały one również funkcję poradników, pomagały czytelnikowi w jego codziennych zajęciach, w poznawaniu otaczającego świata, a także uczyły dbania o włas-

¹ Bogdan ROK, *Kalendarze jako nośnik informacji i wiedzy*, [w:] *Rozprawy z dziejów XVIII wieku. Z dziejów komunikacji socjalnej epoki nowożytnej*, red. Jerzy Wojtowicz, Toruń 1993, s. 103.

² Bronisław BACZKO, Henryk HINZ, *Kalendarz półstuletni 1750–1800*, Warszawa 1975, s. 12–13; Małgorzata GORCZYŃSKA, *Lęki i niepokoje na kartach kalendarzy polskich z drugiej połowy XVIII wieku*, „Wieki Stare i Nowe”, t. 3, 2003, s. 55; Bogdan ROK, *Staropolskie książki jako źródło do badań nad mentalnością*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 2675, Wrocław 2004, s. 286; Na gruncie śląskim, zarówno w tytułach, jak i samych treściach druków brak precyzyjnego określenia grupy czytelniczej. Byli nimi zapewne wszyscy ci, którzy posiadli umiejętność czytania. Mogli to więc być zarówno przedstawiciele szlachty, mieszczaństwa, duchowieństwa, pośrednio również chłopstwa, niezależnie od wyznania: „[...] Zum Gebrauch so wohl der Catholischen als Evangelischen eingerichtet [...]”. Odmiennie zaś bywało na przykład na gruncie praskim, gdzie grupa odbiorców została dokładnie sprecyzowana. Były one adresowane do mieszczaństwa praskiego: „[...] ku potřebě Vřednjákům / Pjsařům / Hystorykům / Prokurátorům / Kupcům / a Obchody wseligaké wedaucým [...]”.

ne zdrowie, higieny oraz opracowania odpowiedniej dla danej pory roku diety³.

Druki te określane są m.in. jako kalendarze, almanachy, prognostyki, practica, minucje oraz judycje. Charakterystyczne dla nich jest to, iż ich „rdzeń” stanowi kalendarz, czyli wykaz dni, tygodni oraz miesięcy w ciągu roku. Bezpośrednio po nich umieszczany był dodatek o różnorodnej tematyce, mogący dotyczyć prognoz astrologicznych lub też zawierający informacje odnoszące się do życia codziennego, np. o terminach jarmarków czy przybyciu poczty, o miarach i wagach. Ze względu na charakter tych druków, stosowne wydaje się więc używanie na ich określenie terminu „wydawnictwo kalendarzowe” lub „druk o charakterze kalendarzowym”⁴, – zasadniczą, kluczową częścią tych wydawnictw był bowiem kalendarz przeznaczony na dany rok. Wydawnictwa kalendarzowe są funkcjonującym samodzielnie rodzajem druków. Wykluczyć należy tutaj wszelkiego rodzaju przykłady literatury parakalendarzowej, czyli: modlitewniki, prognostyki i inne druki, które choć termin „kalendarz” mają w tytule, nie spełniają jednak podstawowej funkcji wydawnictwa kalendarzowego, jaką jest orientacja w czasie rocznym.

W ciągu ostatnich dziesięcioleci nastąpił wyraźny rozwój badań nad problematyką wydawnictw kalendarzowych. Znalazły one zainteresowanie nie tylko wśród historyków⁵, ale także historyków sztuki⁶, badaczy dziejów literatury⁷ oraz bibliologów⁸.

³ Zbigniew CZERWIŃSKI, *Poskramiacze czasu. Rzecz o kalendarzu a szczególnie polskim drukowanym kalendarzu książkowym*, Poznań 2006, s. 89–91.

⁴ Terminy „druki kalendarzowe” czy „wydawnictwa kalendarzowe” użyte zostały przez: Piotra Taflówskiego (recenzja pracy Macieja Janika *Polskie kalendarze astrologiczne epoki saskiej*, „Przegląd Historyczny”, t. 95, z. 573–575), Bogdana Roka (*Wydawnictwa kalendarzowe w dawnej Polsce (XVI–XVIII w.)*, „Mówią wieki” 1979, nr 11, s. 9–12) oraz Irenę Kadulską (*Słowo wstępne*, [w:] *Europejskie związki dawnego teatru szkolnego i europejska wspólnota dawnych kalendarzy*, red. Irena KADULSKA, Gdańsk 2003).

⁵ Np. Maciej JANIK, *Polskie kalendarze astrologiczne epoki saskiej*, Warszawa 2003; Bogdan ROK, *Kalendarze polskie czasów saskich*, Wrocław 1985.

⁶ Np. Ewa CHOJECKA, *Krakowska grafika kalendarzowa i astronomiczna XV wieku*, „Studia Renesansowe”, r. 3, 1963, s. 319–473

⁷ Np. Danuta KOWALEWSKA, *Magia i astrologia w literaturze polskiego oświecenia*, Toruń 2009; Małgorzata KRZYSZTOFIK, *Astrologia jako ideologia totalna na przykładzie polskiej kalendariografii XVII- wiecznej*, [w:] *Ideologia w słowach i obrazach*, red. Irena KAMIŃSKA- SZMAJ, Tomasz PIEKOT, Marcin POPRAWA, Wrocław 2008, s. 175–182

⁸ Np. Małgorzata GORCZYŃSKA, *Popularyzacja wiedzy w polskich kalendarzach okresu Oświecenia (1737–1821)*, Lublin 1999; Piotr TAFIŁOWSKI, *Spółeczna funkcja kalendarzy astrologicznych w Polsce XVIII wieku*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, r. 52, 2002, s. 137–148

Choć współcześnie tematyka kalendarograficzna cieszy się szczególnym zainteresowaniem badaczy, to wciąż brakuje wyczerpującego omówienia problemu śląskich druków kalendarzowych. Pojawiły się one na marginesie rozważań Macieja Janika nad kalendarografią staropolską doby saskiej⁹, a także przy okazji opisu produkcji typograficznej oficyn wrocławskich Scharffenbergów oraz Baumannów przez Martę Burbiankę. Badania nad kalendarografią śląską zainicjował Andrzej Syroka w dwóch krótkich artykułach, które dotyczyły wydawnictw kalendarzowych pochodzących z XVII i XVIII wieku¹⁰. Rozważania autora, zamknięte w sztucznie stworzonych ramach czasowych, posiadają charakter krótkiego przedstawienia ważniejszych tytułów, tzn. ich fragmentów, nazwisk redaktorów i nazw oficyn wydawniczych. Ponadto Andrzej Syroka nie podjął się rozwiązania problemu określenia specyfiki śląskich wydawnictw kalendarzowych ani też poszukiwań ich pierwowzoru. Odmienny charakter posiada z kolei artykuł Otylii Słomczyńskiej dotyczący osiemnastowiecznych polskich, wydawnictw kalendarzowych na Śląsku. Autorka, nie wgłębiając się w zawartość tematyczną tych druków, na podstawie berlińskich zasobów Archiwum Centralnego przedstawiła okoliczności starania się typografa wrocławskiego Johanna Jakoba Korna o pozwolenie na wydawanie polskojęzycznych druków kalendarzowych¹¹.

W niniejszej publikacji o doborze materiału źródłowego decydować będą dwa zasadnicze czynniki: terytorialny oraz czasowy. Odnosząc się do czynnika terytorialnego, obiektem zainteresowania będą jedynie wydawnictwa kalendarzowe adresowane do ludności zamieszkującej na Śląsku i drukowane w oficynach umiejscowionych na tym terenie. Spośród ośrodków typograficznych, w których publikowane były wydawnictwa kalendarzowe, wymienić należy: Wrocław, Legnicę, Brzeg, Kłodzko, Nysę, Koźuchów oraz Opawę.

Z kolei ramy chronologiczne wyznaczają zjawiska związane z historią drukarstwa na Śląsku, a także przeobrażenia w zakresie mentalności społeczeństwa oraz przemiany o charakterze politycznym i ustawodaw-

⁹ Maciej JANIK, *Polskie kalendarze astrologiczne epoki saskiej*, Warszawa 2003, s. 317; Maciej JANIK, *Kalendarigrafia polska od XVI-XVIII wieku - próba typologii*, [w:] *Kalendarze staropolskie*, red. Iwona DACKA- GÓRZYŃSKA, Joanna PARTYKA, Warszawa 2013, s. 24, p. 55; Maciej JANIK, *Staropolski kalendarz prognostykarski jako urządzenie komunikacyjne*, [w:] *Kalendarze staropolskie...*, s. 150.

¹⁰ Andrzej SYROKA, *Kalendarze śląskie XVII-XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, r. 41, 1996, nr 2, s. 7-23; Andrzej SYROKA, *Kościół katolicki w świetle kalendarzy śląskich w XVIII w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1984, nr 4, s. 631-634.

¹¹ Otylia Słomczyńska, *Kalendarze polskie na Śląsku. Ślady ich obecności w źródłach archiwalnych XVIII wieku*, „Roczniki Biblioteczne”, T. 49, 2005, s. 95-121.

czym. Jako datę początkową traktować można rok, na który wydany został najstarszy, zachowany do czasów współczesnych śląski druk kalendarzowy¹². Wyznacza ją rok 1562, kiedy to we wrocławskiej oficynie Krysypina Szarffenberga zostało wydane polskojęzyczne wydawnictwo *Dzienne sprawy wedlie Niebieskich Biegow ná rok Panski.1563 (...)*, zredagowane przez działającego w Krakowie Kacpera Goskiego¹³.

Ramy końcowe niniejszego katalogu wyznaczać będzie połowa wieku XVIII, kiedy to nastąpiły wyraźne zmiany o charakterze politycznym. Były one konsekwencją przejścia Śląska pod panowanie pruskie na mocy zawartego w roku 1742 pokoju berlińskiego, umocnionego trzy lata później w Dreźnie. W konsekwencji pojawienia się Śląska w granicach państwa pruskiego nastąpiły przeobrażenia w dziedzinie prawodawstwa. W niedługim czasie odpowiednie regulacje prawne objęły również „rynek kalendarzowy” na Śląsku. Podstawę ku temu stanowił wydany przez Fryderyka II specjalny edykt tzw. *Kalender-Patent*, na mocy którego na teren państwa pruskiego nie mogły być sprowadzane zza granicy żadne druki kalendarzowe. Stwierdzał on również, iż wszystkie ukazujące się wydawni-

¹² W sferze domniemywań pozostaje czas ukazania się pierwszego, drukowanego wydawnictwa śląskiego. Zgodnie z zestawieniem stworzonym przez Ernsta Zinnera, autora bibliografii renesansowych druków o tematyce astronomicznej i astrologicznej, najstarsze wydawnictwo kalendarzowe określone przez niego jako „*Wandkalender*“ zostało wydane przez Konrad Baumgarthen we Wrocławiu w roku 1503. Nie możliwa okazała się jednak lokalizacja tego druku. W tej sytuacji dopuścić można dwie możliwości wyjaśnienia tego problemu. Po pierwsze nie wykluczone jest popełnienie przez Zinnera pomyłki, tzn. złej lokalizacji miejsca wydania druku. Być może chodzi tutaj o Ołomuniec, gdzie Konrad Baumgarthen, przed przeprowadzeniem się do Wrocławia, prowadził również zakład typograficzny. Kolejną możliwością jest zaginięcie wyżej wspomnianego wydawnictwa i kierowanie się przez Ernst Zinner jedynie poszlakami (*Geschichte und Bibliographie der astronomischen Literatur in Deutschland zur Zeit der Renaissance*, Stuttgart 1964, s. 137, nr 842). Świadczyć o tym może również brak informacji na ten temat zarówno w pracy Zbigniewa NOWAKA (*Konrad Baumgart i początki sztuki drukarskiej w Gdańsku w XV wieku*, Gdańsk 1998), jak i w artykule Marty BURBIANKI (*Drukarnia Konrada Baumgarta we Wrocławiu*, „Roczniki Biblioteczne”, r. XIV, 1970, z. 1-2, s. 53-96) dotyczących działalności Konrada Baumgarthena.

¹³ W cytowanej już bibliografii druków o tematyce astronomicznej i astrologicznej autorstwa Ernsta Zinnera pod nazwą „*Schreibkalender für 1557*” znaleźć można lakoniczną informację, o druku kalendarzowym zredagowanym przez Piotra z Proboszczowic i wydanym we wrocławskiej oficynie Szarffenberga (nr 2180). Niemożliwa okazała się jednak jego lokalizacja. Wydawnictwo to zostało potraktowane jako zaginione przez autorkę monografii oficyny Szarffenbergów, Martę BURBIANKĘ (*Produkcja typograficzna Schaffenbergów we Wrocławiu*, Wrocław 1968, s. 109, nr 10).

ctwa muszą posiadać aprobatę powstałej w 1700 roku Pruskiej Akademii Nauk¹⁴.

Jako kolejny wyznacznik daty końcowej niniejszej publikacji mogą być postrzegane zmiany zarówno pod względem formy, jak i treści wydawnictw kalendarzowych, jakie zaszły po przyłączeniu Śląska do Prus. Miały na nie wpływ wyraźne przemiany mentalnościowe, kulturalne i społeczne, które trwały od początku XVIII wieku, a szczególnie przybrały na sile w połowie wieku. Były one bez wątpienia związane z tendencjami oświeceniowymi. Za przejaw tego można potraktować pojawienie się wydawnictw kalendarzowych pozbawionych treści astrologicznych¹⁵, w tym astromedycznych, które stanowiły szczególną dominantę treściową do tej pory publikowanych druków¹⁶.

Mimo istotnej roli w życiu społecznym spełnianej przez tego typu druki, ich żywot był stosunkowo krótki, sporadycznie przekraczał on okres jednego roku. Pomimo to czas ich oddziaływania społecznego mógł być znacznie dłuższy. Niejednokrotnie zdarzało się, iż ich fragmenty, które uznane były za szczególnie istotne, odcinano i przechowywano przez lata w domowych bibliotekach. Pozostałej części wydawnictwa z kolei pozbywano się. Do czasów współczesnych liczba w całości zachowanych egzemplarzy wydawnictw kalendarzowych, w stosunku do pierwotnej produkcji można określić jako szczątkową. Były one bowiem przechowywane jedynie przez wytrawnych bibliofilów¹⁷.

Druki kalendarzowe stanowiły grupę wydawnictw czasowo niezwykle dynamiczną. Z okresu do początku XVII wieku pochodzi 10 tytułów. Wyraźny wzrost liczby tytułów widoczny jest w pierwszej połowie XVII wieku, kiedy to nastąpił największy rozwój „przemysłu kalendarzowego”

¹⁴ Adolf HARNACK, *Geschichte der königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Berlin 1901, s. 57–65.

¹⁵ Przejawem tych tendencji może być wydawnictwo „Schlesische Allmanch oder Tage- Register, Auff das Jahr [...]” ukazujące się od pierwszych dziesięcioleci XVIII wieku.

¹⁶ Być może czynnikiem sprzyjającym tym zjawiskom było nie tylko oparcie wiedzy medycznej na ściśle naukowych przesłankach, ale także pojawienie się na terenie państwa pruskiego zinstytucjonalizowanych służb lekarskich. Wiązało się to z podporządkowaniem medyków i przedstawicieli fachów pokrewnych, tj. chirurgów, akuszerki oraz felczerów powołanemu w Berlinie w 1719 roku Collegium Sanitas. (*Historia medycyny*, red. Tadeusz BRZEZIŃSKI, Warszawa 1995, s. 228–229).

¹⁷ Przykładem na to może być bibliofilska działalność Lwowianina, radcy stanu, właściciela Cytadeli we Lwowie, radcy Trybunału we Lwowie Stanisława Wronowskiego (1733–1839), który w swoich księgozbiorach posiadał również liczne, wczesnonowożytne śląskie wydawnictwa kalendarzowe. Zbiory te po jego śmierci zostały przekazane do Biblioteki im. Ossolińskich. (por. Lucja CHARWICZOWA, *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*, t. 6, Lwów 1938, s. 39.

na Śląsku. Z tego czasu zachowały się 33 tytuły. Od połowy XVII wieku widoczny jest stopniowy spadek ich liczby, który związany był zapewne ze zmniejszeniem się zainteresowania czytelniczego publikacjami zawierającymi treści o charakterze astrologicznym. Aż do początku XVIII wieku opublikowanych zostało 17 tytułów, zaś przez kolejne 50 lat, do połowy stulecia – 18.

Na podstawie zachowanego materiału źródłowego stwierdzić można, iż większość zgromadzonych tytułów posiada przynajmniej kilka egzemplarzy roczników. Stąd wywnioskować można, iż większość wydawnictw kalendarzowych ukazujących się na Śląsku była periodykami. Znacznie rzadziej dysponujemy pojedynczymi egzemplarzami danego tytułu. Zjawisko to dobrze obrazują informacje zawarte w katalogach bibliotecznych. Najbardziej zwartą serię wydawniczą tworzyły druki kalendarzowe *Schlesischer Almanach oder Tage= Register, Auf das Jahr (...)*. Do czasów współczesnych zachowały się roczniki z lat 1711–1741¹⁸.

W niniejszym zestawieniu interesować nas będą jedynie druki o charakterze świeckim, wydawane przez drukarnie miejskie. W odróżnieniu

¹⁸ Wśród pozostałych najdłużej ukazujących się tytułów były: „Johannis Neubarthi continuirter Neuer, Verbesserter, und Alter Schreib-Kalender, Auff das Jahr [...] Zum Gebrauch der Lande Schlesien, Lausitz, und anderer benachbarten Orte mit fleiß gestellet und beschrieben [...]” zachowane w postaci 16 roczników (roczniki: 1708, 1713, 1717, 1721, 1722, 1723, 1724, 1725, 1726, 1728, 1729, 1732, 1734, 1738, 1739, 1740), „Johannis Neubarthi continuirter Neu- und Alter Schreib-Calendar / Auff das Jahr [...] Zum Gebrauch der Lande Schlesien / Lausitz / und anderer benachbarten Oerter / mit fleiss gestellet und beschrieben [...]” – 13 roczników (roczniki: 1688, 1689, 1690, 1691, 1692, 1693, 1694, 1695, 1696, 1697, 1698, 1699, 1700), „Schreibkalender. auff das Jahr nach Christi Geburt/ [...] Durch VALENTINI Hannckens/ Weiland Pfarrherrns zu Lybathen trewen Æmulum [...]” (roczniki: 1626, 1631, 1634, 1640, 1641, 1642, 1643, 1644, 1645) oraz „Christophori Neubarthi, Boleslâ-Silessi, New und Alter SchreibCalendar / Auff des Schalt-Jahr [...] Zum Gebrauch der Lande Schlesien / Lausitz / auch anderer umgelegener Orten mit Fleiß gestellet [...]” (roczniki: 1664, 1674, 1675, 1676, 1677, 1678, 1679, 1680, 1681) – 9 roczników, „JOHANNIS NEUBARTHII continuirter Neuer, Verbesserter und Alter Historischer und Schreib-Kalender Auf das Jahr [...] Zum Gebrauch der Lande Schlesien, Lausitz und anderer venachbarten Oerter [...]” (roczniki: 1744, 1745, 1746, 1747, 1748, 1749, 1750) i „New und Alter Schreib-Kalender Auff das Jahr Christi [...] Auff Schlesien / Ungern andere Benachbarte Länder / als / Mähren / Böhmen / Laußntz ec. gestellet Durch Valentini Hannckens p. m. Continuatore (D. F. C. M.) numehr ns Siebenzehende Jahr [...]” (roczniki: 1634, 1635, 1636, 1637, 1638, 1639, 1643) – 7 roczników, „Neuer, Verbesserter, In allen Stücken übereinstimmender Schreib-Calendar, Auf das Jahr [...] Zum Gebrauch des Landes Schlesien. (jedoch daß er in denen angränzenden Ländern / als Mähren / Lausitz / Pohlen / Ungarn und Böhmen auch füglich zu gebrauchen /) [...]” (roczniki: 1737, 1738, 1739, 1740, 1743, 1744) – 6 roczników.

od wydawnictw kalendarzowych o charakterze kościelnym posiadały odmienne treści i charakter. Druki świeckie cechował utylitaryzm. Służyły czytelnikowi przy jego codziennych obowiązkach. W większości tytułów zamieszczane były treści o tematyce astrologicznej. W przeciwieństwie do nich, w drukach kościelnych dominowała tematyka związana z obchodami liturgicznymi w ciągu roku. Wydawnictwa te ukazywały się przeważnie w rozmiarze książeczek do nabożeństwa. Kalendarze kościelne wydawane były w języku łacińskim i posiadały wykazy dni świątecznych w ciągu całego roku liturgicznego. Zaznaczane w nich również były wspomnienia rocznic zgonów znaczniejszych osób duchownych oraz dobroczyńców świeckich. Przy imionach świętych i błogosławionych umieszczano modlitwy o ich wstawiennictwo, następnie zaś przeznaczone na święta ruchome oraz – zamykające wydawnictwo – teksty modlitw do Świętej Rodziny¹⁹.

Do czasów współczesnych zachowało się 78 tytułów śląskich druków kalendarzowych. Największa ich liczba pochodzi z wrocławskich oficyn wydawniczych. Dużo mniejszą grupę (16 tytułów) stanowią te o proveniencji brzeskiej (5), legnickiej (4), nyskiej (3), kłodzkiej (2), koźuchowskiej (1) czy też opawskiej (1).

Zbiory śląskich, nowożytnych wydawnictw kalendarzowych posiada wiele bibliotek i archiwów znajdujących się na terenie samego Śląska, jak i tych zlokalizowanych poza jego granicami. Najwięcej tychże druków znajduje się we Wrocławiu zarówno w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (15 egzemplarzy), jak i w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego (222 egzemplarze) oraz w Archiwum Państwowym we Wrocławiu (3 egzemplarze). Śląskie wydawnictwa kalendarzowe można również znaleźć w kolekcjach Biblioteki Śląskiej (13 egzemplarzy), Książnicy Cieszyńskiej (5 egzemplarzy) oraz Muzeum w Chorzowie (1 egzemplarz). Z kolei poza granicami administracyjnymi Śląska znajdują się one w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie (6 egzemplarzy), Bibliotece Narodowej w Warszawie (4 egzemplarze), Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Kórniku (1 egzemplarz) oraz w Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku (3 egzemplarze), Bibliotece Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (21 egzemplarzy) oraz w Bibliotece Uniwer-

¹⁹ Krystyna KOSSAKOWSKA-JAROSZ, *Kalendarze śląskie*, [w:] *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. Grzegorz GAZDA, Sławinia TYNECKA-MAKOWSKA, Kraków 2006, s. 327-331; Za klasyczny przykład może tu posłużyć druk wydany przez wrocławskie Kolegium Towarzystwa Jezusowego w 1736 roku *Calendarium Exhibens Methodum Practicam Bene Moriendi, Exemplis Sanctorum in fingulos Anni dies illustratum (...)*. Cel wydawnictwa był określony już we wstępie publikacji. Miała ona dopomóc wiernym w godniejszym przygotowywaniu się na Sąd Boży. Obowiązkiem każdego wierzącego było więc należyte przygotowanie się na spotkanie z Bogiem po śmierci.

syteckiej w Toruniu (3 egzemplarze), Muzeum Okręgowym w Lesznie (1 egzemplarz). Posiadają je również biblioteki zagraniczne. Znajdują się one w: Národní knihovna w Pradze (1 egzemplarz), Moravská zemská knihovna w Brnie (1 egzemplarz), Országos Széchényi Könyvtár w Budapeszcie (2 egzemplarze), Sächsische Landesbibliothek- Staats- und Universitätsbibliothek w Dreźnie (20 egzemplarzy), Deutsche Staatsbibliothek w Berlinie (1 egzemplarz), Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek w Getyndze (1 egzemplarz), Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel (3 egzemplarze), Österreichische Nationalbibliothek w Wiedniu (2 egzemplarze) oraz w The Wellcome Library w Londynie (1 egzemplarz).

Wiele wydawnictw kalendarzowych zgromadzonych przez wymienione biblioteki zostało już zdigitalizowanych i umieszczonych w bibliotekach cyfrowych. Najbardziej liczną kolekcję można znaleźć na stronie Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej wśród Zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich oraz Biblioteki Cyfrowej Uniwersytetu Wrocławskiego. Pojedyncze tytuły umieszczone zostały w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej, a także na stronie internetowej Sächsische Landesbibliothek oraz Digital International Astrology Library.

Stosunkowo najbardziej problematyczne okazało się zlokalizowanie poszczególnych tytułów wydawnictw kalendarzowych. Wciąż bowiem brakuje pełnego zestawienia bibliograficznego nowożytnych druków należących do tego gatunku z terenów Rzeczypospolitej i sąsiednich terenów znajdujących się współcześnie w jej granicach. Problem ten sygnalizowało już wielu autorów zajmujących się tematyką wydawnictw kalendarzowych²⁰.

W poszukiwaniu śląskich wydawnictw kalendarzowych niewątpliwie pomocne są bibliografie i katalogi w postaci książkowej oraz elektronicznej. Jedną z pierwszych prób zestawienia tychże druków stanowi bibliografia Karola Estreichera. Zawarte w niej informacje dotyczą nielicznych wydawnictw kalendarzowych z terenów Śląska wraz z krótkim opisem bibliograficznym²¹. Ponadto należy wspomnieć o publikacji *Katalog der Druckschriften über die Stadt Breslau* autorstwa Heinricha Wendta. Obejmuje ona zestawienie śląskich wydawnictw kalendarzowych znajdujących się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu²². Kolejną pracą o charakterze bibliograficznym jest *Geschichte und Bibliographie der astro-*

²⁰ Np. Małgorzata KRZYSZTOFIK, *Studium z dziejów krakowskich kalendarzy astrologicznych XVII wieku. Almanachy Stanisława Słowakowica jako podstawa uogólnień*, Kraków 2010, s. 14–15; Krystyna KOSSAKOWSKA-JAROSZ, *Kalendarz. Spory terminologiczne*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Filologia Polska”, 1993, z. 33, s. 130.

²¹ *Bibliografia Polska*, cz. 3, t. 8, red. Karol ESTREICHER, Kraków 1903, s. 17–49.

²² Heinrich WENDT, *Katalog der Druckschriften über die Stadt Breslau*, Breslau 1903, s. 386–393.

nomischen Literatur in Deutschland zur Zeit der Renaissance autorstwa Ernsta Zinnera. Zawiera ona spis niemieckich druków o tematyce astrologicznej i astronomicznej, w tym też śląskich wydawnictw kalendarzowych z lat 1503–1630. Zasadniczą wadą tego zestawienia jest brak tytułów poszczególnych druków kalendarzowych. Przy ich opisie pojawiają się jedynie informacje dotyczące typu wydawnictwa, nazwiska redaktora oraz roku, na który zostało ono opublikowane²³. Warto w tym miejscu wspomnieć także o zestawieniu niemieckich, XVII-wiecznych druków kalendarzowych, sporządzonym przez Klause-Dietera Herbsta. Znajdują się wśród nich również te o proveniencji śląskiej²⁴. Informacje bibliograficzne o śląskich wydawnictwach kalendarzowych zamieszczone zostały w następujących publikacjach: *Katalogu kalendarzy XVII–XVIII w. w zbiorach Biblioteki Ossolineum* autorstwa Barbary Górskiej²⁵ oraz *Katalogu kalendarzy od XVI do XVIII w. w zbiorach Biblioteki Kórnickich Kamili Kłodzińskiej*²⁶. Pomocna w kwerendzie okazała się również bibliografia dołączona do pracy dotyczącej produkcji typograficznej wrocławskiej oficyny wydawniczej rodziny Schaffenbergów²⁷ autorstwa Marty Burbianki. Niekompletność danych bibliograficznych uzupełnić można dzięki elektronicznym oraz kartkowym katalogom bibliotecznym. Wśród tych pierwszych należy w tym miejscu wymienić *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts (VD 16)*²⁸ oraz *Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts (VD 17)*²⁹, a także *Katalog Rozproszony Bibliotek Polskich (KaRo)*³⁰.

²³ Ernst ZINNER, *Geschichte und Bibliographie der astronomischen Literatur in Deutschland zur Zeit der Renaissance*, Stuttgart 1964.

²⁴ Klaus-Dieter HERBST, *Verzeichnis der Schreibkalender des 17. Jahrhunderts*. Jena 2008.

²⁵ Barbara GÓRSKA, *Katalog kalendarzy XVII–XVIII w. w zbiorach Biblioteki Ossolineum*, Wrocław 1968.

²⁶ Kamila KŁODZIŃSKA, *Katalog kalendarzy od XVI do XVIII w. w zbiorach Biblioteki Kórnickich*, „Katalog Biblioteki Kórnickich”, z. 8.

²⁷ Marta BURBIANKA, *Produkcja typograficzna Schaffenbergów we Wrocławiu*, Wrocław 1968.

²⁸ https://opacplus.bib-bvb.de/TouchPoint_touchpoint/start.do?SearchProfile=Altbestand&SearchType=2 (dostęp: 16.05.2014).

²⁹ http://www.vd17.de/index.php?article_id=0&wWidth=1024&wHeight=499 (dostęp: 16.05.2014).

³⁰ <http://karo.umk.pl/Karo/> (dostęp: 16.05.2014).

Agata Bryłka-Jesionek

**Modern Calendariography of Silesia
Up to the first half of the 18th century
Catalog**

Summary

This work concerns the problem of modern Silesian calendariography. The choice of source material was determined by two factors: territorial and temporal. What is the subject matter of this work with reference to the territorial factor, are exclusively calendar publications issued in Silesian printing houses. They include the printing houses in the provinces of Wrocław, Legnica, Brzesko, Kłodzko, Nysa, Opava and Koźuchów. As to the chronological frame, it is determined by the date of the issue of the oldest Silesian calendar print that preserved to the present day. It is the year of 1562, when the Polish-language print entitled *“Dzienne sprawy wedlie Niebieskich Biegow ná rok Panski. 1563 [...]”* (“Daily matters according to Celestial Cycles for Anno Domini 1563 [...]”), edited by Kacper Goski of Cracow. The final frames of this work are determined by the mid-eighteenth century, when significant changes of political character took place. They were a consequence of Silesia getting under Prussian rule resulting from the Peace Treaty of Berlin signed in 1742, which was reinforced three years later by the Peace Treaty in Dresden. This resulted in transformations in the field of legislation, which also had an impact on the calendar publishing market (the so-called Kalender- Patent issued by Frederick II).

In total, 78 titles of calendar prints, which comprise 250 annuals, have been collected and cataloged. Despite the rudimentary state of preservation, it should be concluded that Silesian calendar publications were, to a large extent, periodic prints. They were issued mostly in German, occasionally also in Latin and Polish.

Calendar publications were not only the effect of the work of their editors and publishers, they were also a specific manifestation of reading activity. Due to the notes made on their cards, their individuality and uniqueness were revealed. They became the trustees of the reader’s thoughts, and thus they played an important role in his/her life.

Silesian calendar publications played an important role in the process of nowadays social communication. On their pages, since around the mid-seventeenth century, there had been presented texts reflecting the current state of knowledge in the fields of, among others, running a farm, geography, history, biology, medicine, chronology and astronomy. The aim of the editors was therefore not only to propagate knowledge of a practical nature, but also to expand the read-

ers' cognitive horizons and satisfy their inquisitiveness about the surrounding world. Reading the calendar printing was also supposed to provide entertainment.

The texts published on the calendar pages give evidence of a considerable knowledge of the latest research results, since there were presented the views of well-known and respected, both ancient and modern, authorities. They were also often accompanied by the editors' own reflections and observations.

The calendar publications we are interested in may serve as a kind of measure of ideological changes within communities living in the area of Silesia. Therefore, they can be considered as a manifestation of the changes in the outlooks on life characteristic for a given epoch. The presence of astrological contents in calendar publications may be associated with manifestations of Renaissance thought, and the overabundance of them seems to be close to the ideas of the Baroque era. The face of this type of prints underwent far-reaching transformations in the 18th century, along with the movement of the Enlightenment, since at this time, alongside prints of astrological character, there were also those containing information about everyday life. In this way, calendar publications tried to meet the needs of the reader, thus becoming a kind of 'mirror' of social tendencies. They were also to perform the propaganda function, to integrate the circle of recipients around certain ideas and preferred values.

The modern calendariography of Silesia is a manifestation of certain trends and fashions functioning within the contemporary society, which is indicated by a comparative analysis of Silesian calendar publications and the ones issued in other typographic centres. The thematic scope of calendariography of particular epochs may be evidence not only of ideological influences, but also of the then mentality within a given society. The texts placed in the calendar publications were, to some extent, to satisfy the needs of an average reader, which undoubtedly was vital to the commercial success of particular titles. These publications played an integrating role, as they were addressed to a wide range of recipients. Within their framework, the first manifestations of democracy and the formation of a civil society may be observed.

Na okładce zamieszczono ilustrację starodruku
ze zbiorów Muzeum w Chorzowie (sygn. St-dr/795)

Projekt okładki

Hanna Olsza

Przygotowanie do druku maszynopisu gwarantowanego

Olga Nowak

Łamanie

Marek Zagniński

Copyright © 2018 by

Uniwersytet Śląski

Wszelkie prawa zastrzeżone

ISBN 978-83-226-3619-0

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-3620-6

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Uniwersytet Śląski

ul. Bankowa 12, 40-007 Katowice

Wydanie I. Ark. druk. 12,25 + wklejka. Ark. wyd. 12,5.

Papier offset. kl. III, 90 g Cena 20 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: Volumina.pl Daniel Krzanowski

ul. Księcia Witolda 7-9, 71-063 Szczecin